

A Lőcsei Evangélikus Egyházközség levéltárának rendezése

Jelentés a 2012-es munkáról (kutató, rendezés) a Klebelsberg-ösztöndíjbizottság részére

2012.aug.1-szept.30-ig, két hónapig tartózkodtam Lőcsén levéltári kutatási célból. Ez alatt a főtéri evangélikus nagytemplom egyik karzatán levő levéltári anyag kutatását és rendezését végeztem.¹ A tavaly, 2011.augusztusban megkezdett munka **folytatásaképpen** „levéltár-rekonstrukciót” folytattam. Ez az idáig alig használt, és ismert iratanyag felmérését, tisztítását, revízióját, dobozolását, részbeni újrendezését jelenti. A tavalyi jelentésben is utaltam rá, hogy jellegénél fogva ez a munka, inkább levéltárosi, mint történészi, hiszen nem egy meglévő, működő levéltár bizonyos anyagainak a kutatását, hanem egy alig ismert, de nagy értéket képviselő iratanyag „újrafelfedezését”, feltárását jelenti.

Az iratgyűjtemény jellemzése

Az iratgyűjtemény elnevezése tkp. „**lőcsei evangélikus levéltár**” lehet, hiszen itt a szűkebben vett gyülekezeti iratanyagon kívül egyéb „fondképzők” is hagytak iratanyagot. Pl. a lőcsei evang. líceum és egyéb evang. iskolai anyag, egyházmegye (esperesség), egyházkerület (szuperintendencia, püspökség). Nem is szólva arról, hogy van bőségesen nem egyházi jellegű anyag: családi, gazdasági, de krónikák, tervek, levéltár és könyvtár működésére vonatkozó iratok és más egyéb is, ami inkább Lőcse, a Szepesség vagy az ország(rész) tágabb történetéhez tartozik. Egyelőre az 1950-as 60-as években készült 50 gépelt oldalas **régi, dr.Paul Niederland által készített levéltári jegyzékből** indulunk ki, azt fejlesztve tovább. Levéltári **jelzetek** gyanánt egyelőre (a teljes rendezésig-jegyzékelésig) „**munkajelzetekként**” egyrészt magára a jegyzékre, annak oldalszámaira, azon belül tételeire hivatkozom, másrészt a **raktári egységekre** (levéltári szoba I-X.sz. szekrény, polcok alulról felfelé betűkkel jelölve, rendezőhelyiség, oltár mögötti szekrény). A levéltári **anyag mennyiségét** egyelőre, míg az anyag jelentős része nincs dobozolva, csak felbecsülni lehet: ha a levéltári szoba 10 szekrényét egyenként 5 iratfolyóméternek tételezzük, az 50 iratfolyómétert adhat ki. A rendezőben 10, az oltár mögött 10-15 ifm. lehet. **75 iratfolyóméterrel** lehet így számolni, ami megfelel egy jelentős magyarországi városi evang. gyülekezet iratanyagának (Győr, Sopron, Békéscsaba). **Rendezettségi szint:** az anyag kétharmada (50 ifm), a levéltári szoba iratai fond- és állagszinten legalább rendezett², de ezek egy része, pl. az V.szekrény jóval részletesebb, állag, tételszintet is elérnek. Az anyag egyharmada rendezetlen. Évkör: 16-20.sz.d., de a zöm inkább 1674/87 utáni és 1918 előtti anyag, tehát iratok nagy része 18-19.sz.d-i.

Kutatási feltételek és körülmények

Idén is alapvető feladatot jelentett a „**bizalmi kérdés**”, azaz, hogy beengednek a gyülekezeti tulajdonban levő levéltárba. Bár a tavalyi egy hónapi munka ezt már megalapozta, most mégis részben újra kellett ezen „dolgozni”, ugyanis korábbi fő kapcsolatunkat dr.Astrid

¹ a jelentés így épít a tavalyi Klebelsberg-jelentésre

² általában alapszintnek nevezik, de Ember Győző levéltári terminológiai szótára felsőszintnek hívja

Kostelníková-Zwillingová-t a 2012.májusi gyülekezeti tisztújításon nem választották újra.³ A gyülekezet vezetősége így jelentős részben megújult. Az első hónapban „megfigyelésemre” egy főiskolást rendeltek ki, aki állandóan ott tartózkodott, de a szembelevő könyvtári karzaton dolgozó helyi gyülekezetbe tartozó (!) könyvtári feldolgozó munkatársat is „figyelte” egy másik főiskolás. Igyekeztem megfelelni a követelményeknek, a szlovák nyelvet amennyire lehet használni, együttműködni velük, így a második hónapra már megfelelő bizalmi viszony alakult ki. Evvel együtt bizonyos kontroll és konzultációs kötelezettség megmaradt, pl. bizonyos kivételektől eltekintve kutatót nem lehetett a karzaton fogadni.

Mivel a levéltár a templomban van, ezért a munka csak a templom kinyitása és folyamatos őrzése mellett folyhatott. Ez első menetre 10-15 óráig terjedő időt jelentett, - ami elég korlátozott volt - ezt azonban sikerült rövidesen másfél órával megnövelni. Ezt a rendelkezésre álló **munkaidőt** kellett optimálisan kihasználni, így szinte végig Lőcsén dolgoztam és nem sok látogatást tettem a környező területeken, helyeken. Továbbá a jegyzetek kiegészítése, a képek áttöltése, szakirodalom tanulmányozása már a szálláson történt. Az ösztöndíj segítségével érdekes, a Szepességre, a témába vágó és a szlovák történelemre vonatkozó általános **szakirodalmat**, könyvanyagot sikerült beszerezni, ami tudtommal Magyarországon alig ismert. Elsősorban a Szepesi Történeti Társulat évkönyvei, ill. a lőcsei múzeum által megjelentetett előadássorozat tartalmazott sok hasznos, a témába vágó adatot.

Műszaki-anyagi szempontból is építhettem a tavalyi eredményekre. Nagy segítség volt, hogy a mindvégig a templomhoz közeli parókián kaptam szállást, ami megfelelő munkahatteret biztosított. Munkahelyem segítségét is igénybe vettem: a szolgálati gépkocsin vittek Lőcsére, és hoztak is vissza, ami a jelentős mennyiségű irat- és könyv-segédanyag szállításánál fontos volt. Savmentes dobozt száz darabot vittem fel Lőcsére, ami kb. 30ezer ft-nyi értéket képviselt. Egy asztali lámpát, hosszabbítót ill. jelentős mennyiségű csomagolóanyagot, terv és térképtároló tékát pedig helyben, az ösztöndíj anyagi alapjából szereztem be. Továbbá új digitális fényképezőgép vásárlására is szükség volt, - a régi 8 éves lévén, alig volt használható -, ezt munkahelyem állta, a hozzávaló elég költséges akkukat pedig az ösztöndíjből vettem. Rendelkezésre állt továbbá a tavaly vett porszívó, amit az általános takarításon kívül (padló, polcok) az irat és tervanyag portalanításához is lehetett használni. A tavalyi tapasztalatból kiindulva tisztasági és egészségvédelmi szempontból munkaruhát, pormaszkot, cernakesztyűt is vittem magammal. A beszerzett eszközöket és anyagokat távozásom után a levéltárban helyeztem el, hogy a munka esetleges folytatásakor lehessen használni.

A feldolgozott (kutatott és rendezett) anyagok áttekintése

A tavaly elkezdett munka folytatásaképpen a következő anyagok feldolgozására, rendezésére került sor. A meglevő „*Niederland*”-féle (1950-es 60-as évekbeli), 50 gépelt oldalas levéltári jegyzék⁴ első fejezetében felsorolt anyagok feldolgozását folytatva a levéltári szoba **V.szekrény 1. és 2.polcán** elhelyezett iratokat folytattam. Ide tartoztak a **kiemelt értékű**

³ a választást követő „érzelemdús” és személyeskedő jelenségekre most nem térek ki, de ennek hangulata még jórészt lőcsei tartózkodásom idején is érződött.

⁴ a jegyzékről még tavaly teljes másolatot készítettem, ld. a 2011-es lőcsei kutatásról készült jelentést

anyagnak számító, két dobozba tett anyag: *Spervogel-krónika (diarium)*, 1516-1536 (eredeti!)⁵, a *Confessio Scepusiana* evangélikus hitvallási iratot lelkészek által aláíró kötet (1589-től)⁶, *Xylander Matricula* (1598-1612) (eredeti!)⁷, a *Hain-krónika Supplementum* kötete⁸, a 16-17.sz-d-i szepesi evangélikus egyháztörténet két alapvető műve, a *Matricula Molleriana* és (Joachim) *Goltziana* másolati kötetei⁹ (egy dobozba tettem ezeket). A nemrég restaurált 17.sz-d-i szepesi zenei történet jelentős forrásának számító *Schabrick* szepesváraljai kántor három kottakötete.¹⁰ Az öt (majd hat-)városi evangélikus szuperintendencia 16-17.sz-d-i iratanyagát tartalmazó „*Superintendentenlade*” anyagát kiemelt értéke miatt egy külön dobozban helyeztem el (felső polc), majd nem teljes digitális másolatot készítettem a levéltár talán legnagyobb értékű anyagáról, a *Matricula Ordinatorum* c. lelkészönéletrajzokat tartalmazó kötetéről¹¹ és a *Confessio Pentapolitana* hitvallási aláíró kötetéről.¹² Az V.szekrény 2.polcán levő kötetes anyagot felállítom, mert úgy jobban kezelhető és áttekinthető. Több kötetet kijegyzeteltem, pl. presbiteri jegyzőkönyv 19-20.sz.d.ford.

Folytattam és befejeztem az **ágenda- és liturgikus gyűjtemény** feldolgozását. Az eredeti, 17-19.sz-d-i anyagokat egy külön dobozban helyeztem el, az V.szekr.2.polcán, kéziratkatalógus-szerű feldolgozást végeztem (kötésfajta, állapot, méret, írásmód, nyelv, oldalszámolás, tartalom). A nyomtatott anyagot a III.szekr. szakirodalmi részhez csatoltam, míg az egyéb anyagokat: pl. nagymennyiségű (7 doboznyi!), főleg a 18-19.sz.d. fordulóján működött tudós *Johann Hermann* esperes-lelkész kéziratoss predikációs gyűjteményét, 19-20.sz-d-i *Wilhelm Wagner*- és másféle kántornaplókat az V.szekr. tetején dobozolva helyeztem el (a Hermann-predikációkkal együtt 10 doboz). E gyűjtemény jól mutatja a lőcsei gyülekezet istentiszteleti, zenei életét, ill. nyelvileg nagyrészt német, de előfordul benne magyar és szláv (szlovák) nyelvű anyag is (akár vegyesen is). A gyűjteményről bőséges digitális fényképmásolatot készítettem.

Folytattam az **I-III.szekrényen** elhelyezett anyagok rendezését. Itt található a korábbi évekbeli (2006-2007 k.) ún. Kozlej-féle rendezésből ittmaradt iratanyag. A Kozlej-féle dobozok az I-III., ill. a IV-V.szekr. tetejére kerültek, *Milos Kozlej* kelet-szlovákiai evang. egyházkerületi levéltáros kézírásos feljegyzései alapján és a dobozfeliratok alapján

⁵ a Hain-krónika forrásainak számító lőcsei városi krónikák legrégebbike. Fontossága miatt fénymásolták is, ez is megvan, a III.szekr.-ben, a szakirod. között, a 2.polcon helyeztem el

⁶ az ágostai hitvallás helyi változata volt az 1569-ben keletkezett *Confessio Scepusiana*, az ehhez való ragaszkodás kötelező volt a felavatott evangélikus lelkészek számára, ezért kellett aláírásukkal ellátni ezt az okmányt: „*Confessio Doctrinae XXIV* regal.”

⁷ Stephan Xylander szepesváraljai lelkész, 1614-ben a váraljai zsinat szuperintendenssé választotta, eredeti krónikája a Szepesség tizenöt éves háború és a Bocskay-felkelés kori történetére érdekes forrás

⁸ az igazi Hain Gáspár-krónika kézirat sajnos hiányzik, ld. a hiánynál mondottakat

⁹ eredetijüket Késmárkon és Szepeskáptalanban őrzik. E négy kötet: a *Conf.Scepusiana*, *Xyl.Matr.*, *Matr.Moll.* és *Goltz.* a Szepesvárosi Egyházmegye anyagába tartoztak, onnan lettek kiemelve

¹⁰ ld. a szepesi egyháztörténeti forráskiadások sorozatát (*Musica Scepusii Veteris*, II/1.sz, Janka Petőczová feldolgozása). Tkp. a könyvtár állományába tartoznak (13.954 és 13.993 sz.), de különlegességük miatt kerültek ide.

¹¹ az Evangélikus Országos Levéltár ordinációs gyűjteményében található gépelt regeszták dolgozzák fel, a 16-18.sz-d-i szepesi művelődés- és irodalomtörténet fontos forrásának is számít (ld. Szabó András Péter irodalomtörténész folyó kutatásai)

¹² az első evangélikus hitvallás Magyarországon, melyet 1549-re az öt északkelet-magyarországi szabad királyi város evangélikusai állítottak össze

kutatható.¹³ Tartalmazza a *18-19.sz-d-i lőcsei családi iratanyag*, levelezés jelentős részét. A polcokon maradt, nem dobozott anyag vegyes: egyházi, társadalmi és gazdasági jellegű. Jelentős szepesi kereskedőcsaládok gazdasági és pénzügyi könyvei vannak itt, de a szepesi bányászatra vonatkozó anyagok. Persze az evang. gyülekezet történetére vonatkozó vegyes iratok, pl. 1621-1759 templomi ülésrendi jegyzék (részben még abból az időből, mikor a Szent-Jakab-főtemplom evang. kézben volt!¹⁴, III.szekrény). Van itt jelentős lőcsei családoktól idekerült (pl. *Josef Pfannschmidt*, *Ernst Osterlamm*) iskolai jegyzetek, kéziratos tankönyvek és feljegyzések, bánya- és országos jogi kézikönyvek (a II.szekrényben levő anyagokat teljes egészében doboztam).

Tovább fejlesztettem a **Trianon utáni időszak** (1918-1960 k.) fontos, de alig ismert gyülekezeti iratait tartalmazó gyűjteményt (a **II.szekrény** felső két polcán elhelyezve). Elsősorban *Georg Wagner* lelkész (1920-1945) korára vonatkozó irat- és kötetanyag tartozik ide (3 doboznyi). Máshonnan, az V.szekrényből, a X.szekr-ből is helyeztem át ide erre a korra vonatkozó iratokat. Kevesebb mennyiségű, de nem kisebb jelentőségű a II.világháború utáni „szlovák korszak” iratanyaga (1 doboznyi), amely főleg *Pogány Gusztáv* lelkész korszakára vonatkozik (1947-48-1960).¹⁵ Néhány további anyag is itt van: a gyülekezeti tagok által alapított, az ún. *Leutschauer Versorgungsanstalt* iratai (1830-1928, 2 d.) és a nagyrészt *Csík-családhoz* kötődő 19-20.sz.d.i magániratok és nyomtatványok (2 doboz), ill. a felsőmagyarországi bányaipar iratkötege (III.szekr. alsó polc).

A **II.szekrényben** 4 doboznyi mennyiségben helyeztem el a különféle helyekről **kiemelt, vegyes, érdekes anyagok gyűjteményét**. Részben időrendben elhelyezve, részben a tervtár kisebb méretű anyagából kiemelve, részben a parókiáról visszahozott anyagokból, 19.sz-d-i iskolai, líceumi és gyülekezeti kötetek, lelkészi és tanári életrajzok, diáknévsor, szláv diáktársaság jegyzőkönyve (1830-40-es évei). De idesoroltam az evangélikus gyülekezet 19.sz.d.végi-20.sz.d.eleji névlistát tartalmazó szavazólapjait (1890, 1894, 1904) és egy 1900-ból származó, ezer nevet tartalmazó komplett gyülekezeti lakóhelynév-nyilvántartást, ill. a lőcsei evang. gyűl. ugyane korból származó tulajdoni-vagyoni leltárait.

A **III.szekrény** tetején alakítottam ki az első két polcon a **szakirodalmi** jellegű nyomtatványokat, könyveket. A lőcsei evang. gyűl. nyomtatott évkönyveit évről-évre a 19.sz.d. utolsó negyedétől 1918-ig, magyar, német és szlovák evang. egyházi folyóiratokat, kiadványokat. A szepesi helytörténeti kutatás műveit, Szepes megye térképei, a lőcsei gyülekezettörténet 1844-es és 1917-es példányát (a könyvtárból hoztam át, ott több példányt őriznek), nyomtatott agenda- és Biblia-köteteket és egyéb érdekes, vegyes kötetanyagot. Ebben a szekrényben vannak iratok is: az evang. könyvtárra vonatkozó anyagok: régi katalógus-cédulák, vegyes könyvtári jegyzékek és feljegyzések. Itt van 6 kötet emlékkönyv (*Album Amicorum*) a 18-19.sz.d. fordulójáról. Kossuth Országgyűlési tudósításainak három kötete. A tavaly iderakott vegyes, reponenda-anyag nagy részének megtaláltam vagy kijelöltem a helyét, a maradék itt maradt.

¹³ a Kozlej-dobozokat tavaly feliratozva a levéltári szobában helyeztem el

¹⁴ 1544-től lett evangélikus Lőcse és 1674-ben vették el az evangélikusoktól a főtemplomot (is), ld. a Hainkrónikát

¹⁵ az újabb iratanyag a parókián található, amihez jelenleg nem volt hozzáférésem

Teljes egészébe feldolgoztam a **terv-, térkép és plakát- és nagyobbméretű iratgyűjteményt**.¹⁶ A Niederland-jegyzék utolsó két oldalán történt anyag revíziója, az anyagok súlyosan poros volta miatti egyéni takarítása után jegyzékelttem, fényképeztem ezt a különleges, vegyes anyagot. Van itt Lőcsére és a Szepességre vonatkozó kéziratos és nyomtatott térképanyag. Vannak tervek: a lőcsei evang. gyülekezet épületeiről: temetőkápolnáról, a *burgerhofi* templomról, árvaházzról, kórházzról (erről csak költségvetés), a Hain-ház (1796-tól líceumi épület). Gyülekezettörténetileg nagyon érdekes pl. a lőcsei evang. fatemplom 1837-beli lebontásakor készült alapos tervdokumentáció. Ez a késmárki, ma is álló fatemplomhoz hasonló épület szolgált a jelentős gyülekezeti tagok és családok temetkezőhelyeként is. Idekerült feltehetően 1945 előtt az iglói evang. gyülekezetből evang. egyházi és városi (!) tervanyag, és ev.gyülekezeti iratok. *Zsedényi Ede* 19.szdi politikus, képviselő anyaga pl. a reformkori országgyűlések történetére érdekes adalékkal szolgál (alsóházi sémák, kancellári felépítése).¹⁷ Evang. egyházi és más témájú táblázatok, plakátok, iratok (pl. áttekintés az evang. zsinatokról 16-19.szdi.). Kiemelkedő a 18.szdi.2.fele-19.szdi. 1.fele dél-szepesi bányavidékről (*Porács, Szlovinka, Kotterbach*) származó bányatérképek gyűjteménye, *id.Andreas Probstner*¹⁸ és más bányamérnökök munkái. Három színes, festett családi címer (18.szdi. vége-19.szdi. eleje).

Különleges értéket képvisel a **Szepesvárosi Evangélikus Egyházmegye (esperesség)**¹⁹ levéltári anyaga, amely valamikor a két világháború között kerülhetett Iglóról Lőcsére. Újdonság volt idén, hogy a parókiáról a templomba visszavitték az anyag értékesebb, nagyrészt kéziratkötetes részét. Az anyagot előrendeztem, a rendező-helyiségben a már korábban ott tárolt iratsomókkal egyesítve egy közös polcra tettem.²⁰ Ezen iratok jelentősége abban áll, hogy a korábban 13városi egyházmegye levéltáraként jött létre, jogutódja volt a 16-17.szdi-i szepesi reformációban kiemelkedő szerepet játszó 24 városi fraternitásnak. Ennek köszönhetően találhatóak benne 16-17.szdi-i eredeti anyagot is! Mivel az egyes kisebb szepesi városkák evang. gyülekezeti anyagait a 20.szdi-i történelem megtépázhatta, az egyházmegye anyaga még fontosabbnak számít. Az anyag jó része persze a lengyel zálogból való visszakerülést követő idők, elsősorban *Czirbesz Jónás* iglói és *Johann Scholtz* mateóci lelkészhez köthető iratmásolati, részben azonban eredeti iratgyűjtési anyag (18.szdi vége-19.szdi. eleje). *Bruckner Győző* nagyszabású, 16-18.szdi szepesi evang. egyháztörténetéről szóló alapműve bőven merített ebből, a Bruckner iglói tanárkodása idején még Iglón található

¹⁶ Nagy részét egy vásárolt nagyobb és kisebbméretű tervtároló tékába helyeztem, a levéltári szobába vittem, részben az V.szekrény tetejére, részben a kutatóasztal mellé helyezve

¹⁷ Zsedényi neve eredetileg Pfannschmidt volt, neves lőcsei polgárcsalád leszármazottjaként vált a 19.szdi magyar politikatörténet érdekes személyiségévé, egyben az evang. egyházban is jelentős tisztségeket töltött be (tiszakerületi és egyetemes egyházi felügyelő)

¹⁸ Alena Kredatusová lőcsei levéltáros munkája a Probstner-család történetéről (*A.K.: Probstnerovci z Novej Lubovne a Jakubian*, Martin, 2002, 92 l.) melyet Fekesházy Kováts Éva fordított le magyarra (a magyar fordítás egyelőre gépelt kéziratban, nemsokára családi kiadásban olvasható)

¹⁹ Zoványi prot.egyh.tört.lexikon, 596: 1904-ben jött létre a szepesi hétbányavárosi és szepesi tizenháromvárosi esperesség, Lőcse csatlakozásával.

²⁰ ezen iratsomókból tavaly mutatványképpen már készítettem fényképeket. Az oltár mögötti nagyméretű iratszekrényben is jelentős 19-20.szdi esperesi iratanyag van

anyagból.²¹ Érdekes módon a kötetek egy részében az iglói evang. gimn. könyvtárának pecsétje látható, az esperesi és gimnáziumi gyűjtemény így némi „átfedésben” lehetett. Ezt az iratanyagot egyelőre tematikusan rendeztem, az összetartozó köteteket nagyjából sorba raktam. Feldolgozásuk, jegyzékelésük egy következő munkamenetbe tartozhat.

Egy gyülekezeti levéltár feldolgozása nem választható el teljesen **egyéb gyűjteményi anyagoktól**. A templom másik karzatán levő **könyvtárral** így, ha nem is annyit, mint tavaly, de azért foglalkoztam. Így pl. „profiltisztítás” keretében átvittünk könyvanyagot a könyvtárba, a tavaly takarított nagymennyiségű, de nem nagyértékű német műveltség könyvtára sorozatot (több száz kötet). Átvettem a levéltár számára viszont a szepesváraljai evang. gyülekezeti levéltárból származó iratanyagot, kb. 10 kötetnyi presbiteri jegyzőkönyvet és más értékes anyagot.²² Ezt a rendezőben, az egyházmegyei anyagok mellett, a más gyülekezeti anyagoknál helyeztem el, ahol az iglói iratok is vannak.

A **tárgyi anyagokat** is rendeztem, a levéltári szobába téve: az I.szekrény alsó polcain a nagyobb méretű és szabású anyagot (kard, fatemplom zárja, ostyasütő), a kisebb méretűeket a X.szekr. mögötti kis fiókos szekrény fiókjába. Kisebb mennyiségű **pecsétanyag** is van, teljes és töredékes formában, sőt három *olaszliszkai* levél²³ is tartozik ide. Fa- fémtöredékek, papírcímkék levéltári jegyzékekről. Két bőr- és szövetsüveg. Idecsatoltam az 1917-es gyülekezettörténet képeihez készült nyomdai képanyaghoz készült kliséket is. Nagyobb tárgyak a rendezőben is vannak. A legértékesebb a feltehetően 17.sz-d-i két templomi dob, a kutatás szerint *David Genersich* monogramjával²⁴ és négy céhláda. Az evangélikus iskolai oktatás eszközei lehettek a talpas-glóbuszok, ill. az iskolai térképek. A rendezőben levő keretes **festmény- és képanyagot** újrafotóztam. Ezek lőcsei gyülekezeti és családi képek, részben ismert témájúak, részben egyelőre ismeretlenek. Az evang. templom tárgyi berendezéséről is készítettem, kiegészítő fotókat, pl. az oltáron levő fém kandeláberekről, padokról (azok vizesedéséről), a régi orgonáról, a régi szószékről.

A lőcsei evang. gyülekezetnek egyik legértékesebb történeti anyaga maga az **evangélikus műemléktemető**, amelybe 1958 óta nem temetkeznek.²⁵ Így amit az enyészet és pusztítás meghagyott, jól reprezentálja, a hajdan német-magyar gyülekezet személyiségeit, családjait, emlékét. Mivel a temetővel 2008 óta már sokat foglalkoztam, fotóztam és mások is foglalkoznak, ezért erről csak egyes részvonatkozású fotózást végeztem, megörökítve pl. egyes családtörténeti és kutatási temetőlátogatások emlékét.

Lőcsei városi és **Lőcsén kívüli** látogatásaim, kirándulásaim idején is alapos fotózást végeztem: Késmárkon, Szepesváralján, Szepesolasziban, Szepesmerényben (Wagendrüssel), Iglón, Csütörtökhelyen, Csantafalván, Farkasfalván és Kassán. Evang. templom, temető, városkép, iskolák, polgári épületek tartoztak a témákhoz.

²¹ *Bruckner Győző: A reformáció és ellenreformáció története a Szepességben*, Budapest, 1922; Trianon után Bruckner kénytelen elhagyni Iglót, Miskolcon lesz az Eperjesről odakerült evangélikus jogakadémia szervezője és dékánja, hagyatéka az EOL-ba került

²² Szepesváralján az evang. gyülekezet létszáma szinte teljesen leapadt, ezért „iratmentés” céljából kerültek az iratok Lőcsére

²³ lőcseieknek voltak Hegyalján szőlőbirtokaik

²⁴ neves lőcsei család leszármazottja, ötvösmester, bírói tisztelet is viselt

²⁵ Astrid Kostelníková: *A lőcsei műemléktemető*, 2009

Előadás, publikáció, konzultáció, szakmai „akció” (kutatástámogatás)

A bécsi *Johann Genersich*-konferencián²⁶ a lőcsei gyülekezet 18.sz.d.vége-19.sz.d.1.fele témában tartottam referátumot, amelyet írásban is elkészítettem. Az *egyházi levéltárosok* (MELTE) debreceni vándorgyűlésén és az *evangélikus gyűjteményi tanács* ülésén is beszámoltam a lőcsei levéltári rendezésről. Lőcsén az állami levéltár képviselőivel, *Ivan Chalupecky* ny. levéltárigazgatóval (aki egyben a Szepesi Történeti Társulat alapító-elnöke) és *František Zifčák* levéltárigazgatóval többször találkoztam, a szepesi helytörténeti kutatások, források és a lőcsei evang. gyűjtemény kérdéseiről beszélünk. *Astrid Kostelníková-Zwillingová*-val gyakran találkoztam: ő az evang. gyülekezet, temető történetének szakértője, de idegenvezetői tevékenységet is folytat, tk. magyar csoportoknak mutatja be Lőcsét. Meglátogattuk a poprádi farkasfalvi *Wieland Annát*, aki neves szepesi földbirtokos család leszármazottjaként érdekes szepesi vonatkozású emlékiratokat birtokol, pl. a késmárki *Szirmay Hedvig* családi krónikáját vagy *Kőszeghy Elemérét*.²⁷ Kassai egyetem kutatója (*Ingrid Puchallová*) *Emma Seltenreich* lőcsei író nő adatait kereste, az Amerikába szakadt dobsinai-lőcsei *Schablik*-család leszármazottjai családi adatokat, a *Lumnitzerek* családi lakásokat és sírokat keresett. *Rudolf Grulich* szudétanémet eredetű németországi prof., Comenius könyveit kereste. *Guido Hoepfner* építész²⁸ családjának házát, sírkertjét kerestük meg egy magyar TVstábbal. A késmárki, szepesváraljai, szepesolaszi, szepesmerényi temetőket alaposan végigjártuk. *Herrmann Gusztáv*, a lőcsei evangélikus gyülekezet és a város jótevőjének emlékére egy kis kiállítás volt a lőcsei múzeumban, erre iratokat gyűjtöttem ki, résztvettem az emlékkonferencián (szept.9.).²⁹ A lőcsei **evang. könyvtár-projektről** megbeszélés a presbitérium, *Zmeták Úr*, a Szlovák Nemzeti Könyvtár képviselője és *Sonja Polláková* germanista részvételével (a Karpatendeutsche Landsmannschaft közbenjárásával német pénzt próbálnak pályázni).

A lőcsei evangélikus gyűjtemény történetének új adatai

Az ellenreformációs támadás (1674) előtti és utáni gyülekezet történet közti kontinuitásnak jelentős részben feltételezhető. Az 1674 előtti iratok és könyvek egy része tehát az evangélikusokhoz került (náluk maradt). A templomi ülésrend 1674 előtti és utáni kötete ezt példázza. Az egyházmegyei és szuperintendentális iratok 16-17.sz.d-ig visszanyúló része is ezt a folyamatosságot erősítik.

A lőcsei könyv- és levéltár történeti előzménye a lőcsei evangélikus gyülekezet és líceum gyűjteménye. Ennek *Hain Miklós* 1710-es adománya, ill. a líceum főtérre kerülése, 1796-ban fontos dátumai. Lényeges azonban a türelmi rendelet utáni fellendülő líceumi színvonal volt,

²⁶ neves késmárki líceumi tanár, majd a bécsi prot. teológia egyháztörténet tanára emlékére magyar-szlovák-osztrák szimpózium volt a Collegium Hungaricum és a Genersich Antal Alapítvány rendezésében

²⁷ Kőszeghy Elemér a lőcsei múzeum majd az Iparművészeti Múzeum igazgatója, régészeti, festő tevékenységet is folytatott, a Széphalom c. folyóirat emlékiratának több részletét közölte (Kováts Dániel szerk.)

²⁸ neves, Budapesten működő építész a háború előtt, az építészkamara vezetője, felsőházi tag

²⁹ a temetőkápolnát ő építtette, oda is van eltemetve. Két hatalmas alapítványt hagyott az evang. gyülekezetre, ebből valósult meg a lőcsei evang. kórház és az evang. árvaház

ami magával hozta egy komolyabb könyvtárépítés szükségét. A század első évtizedeiben 1-2ezer kötet, 1883-ra meghaladta az ötezret.

A lőcsei tudományos gyűjtemény alapításának dátumát 1885-ra lehet rögzíteni, azaz 2012-ben 127 éves. A gyűjtemény első vezetője, *Ludwig Weszter* katonaoorvos nagymennyiségű családi anyagot gyűjtött össze ami a családi anyagok különben történő elkallódása miatt „értékmentő” jelentőségű. Elsősorban a Zsedényi-család könyvei és iratai kerültek be, de akik számos nagy szerepet játszó családdal rokonságban lévén, Lőcsére jellemző polgári műveltséget képviseltek.

A Weszter-féle gyűjtés után a könyvtári kötetek száma 15ezret elérte. Több országos jelentőségű tudományos kiállításra küldött anyagot a gyülekezet, így annak léte fokozatosan ismertté vált.³⁰ A 20.szdz. elején *Géresi Kálmán* már tudományos alapon próbálta átszervezni a gyűjteményt, amelynek kezelésére külön könyvtári bizottság létesült. E kor talán legnagyobb eredménye a Hain-krónika kiadása 1910 k. (*Förster Kálmán-Kaufmann Aurél*).

Trianon utáni nagy létszámcsökkenés ellenére *Georg Wagner* lelkész vezetésével a könyvtár fejlesztése tovább folytatódott: az 1926-tól meglévő könyvtári bizottsági jegyzőkönyv alapján kiderül, hogy a csehországi németek anyagi és szellemi segítségével 1929-től/1930-tól megkezdődik a könyvtár, de egyben a levéltár katalógizálása. Bár ennek a munkának a teljes folyamatát még nem ismerjük, de nagy valószínűséggel feltételezhetjük, hogy a háború utáni könyvtári katalógus és a levéltári jegyzék nagyrészt erre a munkára épült. Konkrétan a *Niederland*-féle jegyzék talán e két világháború közt kialakított rendet rögzítette.

Bizonyos értékes anyagok sajnálatos **hiánya (jobb esetben lappangása)** észlelhető. Elsősorban a Hain-krónikáé, ami a II.világháború alatt „tűnhetett el” (talán egy rövidített német kiadás miatt került Prágába).³¹ De más, a háború utáni szakirodalomban ismert és a lőcsei levéltárban talált irat közül sem mindegyik található (A kutatásba való „bevonás” és az „eltűnés” közti esetleges összefüggés „érzékeny téma”, de tény, hogy maga a kutatás is bizonyos „kockázatot” jelenthet.³²) Nyilván itt a gyülekezet életének visszaszorulása játszhatott szerepet a gondokban, nem volt elég energia a könyvtár- és levéltár kezelésére.

Az evangélikus levéltárba viszont kerültek eredetileg **nem az evangélikus gyülekezetre vonatkozó** anyagok is. Ezeket az állami levéltárak képviselőinek jeleztem, az anyagról részben másolatot készítettek. A legérdekesebb a *lőcsei városi levéltár 18.szdz. közeli tételes, darabszintű jegyzékének* előkerülése, *František Žifčák* levéltár-igazgatót nagyon érdekelte. Az agenda- és imakönyvgyűjteményben pedig a *Szent Jakab templom plébánosainak feljegyzéseit* tartalmazó kis kötet került elő (19.szdz. első feléből). Az „iratok vándorlása” miatt tehát fontos a többi lőcsei gyűjteménnyel való egyeztetés is, hiszen ez eddig nem ismert forrásanyagot bocsát a lőcsei-szepesi kutatás rendelkezésére.

³⁰ 1896-os ezredéves kiállítás, pedagógia kiállítás

³¹ Chaluppecky I. hallomása szerint talán a háború végi prágai harci cselekményekben, a városháza felgyulladásánál vesztetett oda

³² Repčák szlovák könyvtörténész utalt egy Hain-könyvjegyzékre, melyet Monok István kérésére kerestem; Lőcse város 1970-es évekbéli története első kötetében jelent meg egy Textoris-térkép, amely ma hiányzik a térképtárból, pedig a jegyzékben szerepelt!

Az **evangélikus temető** sorsa jól példázza ezt a nehéz kort. 1958 után már nem temetkeznek ide, Pogány Gusztáv még elkészíti alapos temető-felirat katalógusát 1961-re.³³ De elkezdődik a sírok fosztogatása, táblák, síremlékek eltulajdonítása, megcsonkítása. Bár a temető egésze szerencsésen megmenekül, de a széleiből jelentős részt elvesznek, az ottani sírok, síremlékek eltűnnek, megsérülnek, csak kismérvét sikerül őket megtartani. A szocializmus idején a levéltár és könyvtár szempontjából a központosítási kísérlet, az állammal szemben bizalmatlanság megakadályozza a szakszerű kezelést és az állami gyűjtemények segítségének igénybe vételét.³⁴

A feldolgozott, rendezett iratokról, anyagról készült tételes feljegyzések

E feljegyzésekbe a tavalyi anyag is be van építve, azt fejlesztettem tovább. Ezek az anyagok munkafeljegyzések, tehát nyersanyagnak számítanak, a feldolgozott anyag különböző szintű feldolgozását.

„Lőcsei levéltári jegyzetek”, 126 oldal. Ebben a munkaterv, munkanaplón kívül a levéltári anyag raktári rendjében a feldolgozott anyagokról készült részletes feljegyzések szerepelnek. Kiemelten: az I-II-III.szekrény, az V.szekrény, a rendezőben levő egyházmegyei, iglói és szepesváraljai anyag. A részletes térkép- és tervtári feltárás. A tárgyi anyagokról, festményekről, kényképekről készült feljegyzések és a könyvtára vonatkozó anyagok.

„Lőcsei levéltári anyag revíziója”, 40 oldal, Ebben a régi levéltári jegyzék alapján végzett revízió és részletes feltárás feljegyzései szerepelnek. Az V.szekrényben található anyag tételes átnézése, jegyzetei.

Ehhez csatlakozik a **„Raktári jegyzék”**, 16 oldal, ami az V.szekr-ben levő anyagok raktári jelzet szerinti felsorolását hozza.

„A lőcsei evang. gyűjtemény kialakulása”, 22 o. A levéltári és könyvtári gyűjtemény fejlődésére vonatkozó adatok és gondolatok 16-20.sz.d-ig.

„A lőcsei gyülekezet történeti adatai”, 24 oldal. A levéltári feltárás során felmerült történeti kérdések, az iratok keletkezésének történeti háttere. Kiemelten a vészterhes 20.sz.d-i történeti adatok, amelynek során a német-magyar nyelv háttérbe szorult. A két világháború közötti, háború alatti és a háború utáni történeti adatok egy jórészt fel nem tárt, hosszú ideig tabuizált korszak adatait tartalmazza.

„Temetőtörténeti adatok”, 15 oldal. Az evangélikus műemléktemető keletkezésétől (1687) máig az egyedülálló síremlék-együttes fejlődése, sorsa, mai megmentése, gondozási kísérletei. Adatok a történeti rekonstrukcióhoz.

A bécsi **Johann Genersich-konferencián** tartott referátum írásos változata, 9 oldal. A lőcsei líceum és gyülekezet 18.sz.d.végi-19.sz.d. első felében fejlődése.

³³ a parókián van egy példány

³⁴ I.Chalupecky közlése szerint felajánlotta az állami levéltár az evang. lelkeseknek a levéltár rendezését, aki azonban nem élt vele. Az okok nem ismertek kellőképpen, bonyolultak lehetnek

Fényképes és scannelt (digitális) anyagok. Fényképek 42 sorozatban, a gyorsaság miatt elsősorban fényképeket készítettem. Ezekre való utalás a feljegyzésekben: pl. 2012/14.sorozat/35.sz.kép. A képek között az irat- és egyéb gyűjteményi anyagra vonatkozó, ill. a temetői képek mellett aránylag sok kirándulásokra vonatkozó, vagy családi jellegű, de mivel keverednek, nem választottam szét őket. Szirmay Mária Hedvig családi krónikájáról, kiemelkedő értéke miatt teljes scannelt másolat készült (magántulajdonban). Melchior Genersich lőcsei jegyző és bíró Zipser Willkürt, adatokat, krónikaszerű feljegyzéseket tartalmazó kötetéről, amely a lőcsei állami levéltár anyaga, bőséges fényképmásolatot készítettem.³⁵ Lőcse város házairól készült házszám térkép.

Czenthe Miklós, 2012.dec.28.

³⁵ a kötetről I.T.Piirainen németországi finn germanista, aki idén halt meg, egy külön könyvet írt, hiszen ez tartalmazza a szepesi szász jogkönyv egyik legismertebb kéziratát